

UOT 336.71.078.3

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

Quliyeva Aygün Eldar qızı*

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin aspirantı

Xülasə

Tədqiqatın məqsədini - bank sistemində tənzimləmə və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması təşkil edir.

Tədqiqatın metodologiyası - müqayisəli təhlil, deduktiv metod.

Tədqiqatın nəticələri - bank fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsi sisteminin formalaşması.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - geniş informasiya bazasına və qabaqcıl xarici təcrübəyə əsaslanan araşdırma tələb edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - iqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən dayanıqlı bank sisteminin təşəkkülü məsələlərinin həlli.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - islahatların müasir mərhələsində bank fəaliyyətinin səmərəli tənzimlənməsi prioritetlərinin əsaslandırılması.

Açar sözlər: *bank fəaliyyəti, iqtisadi təhlükəsizlik, maliyyə-kredit.*

Giriş

Dövlət tənzimləməsinin prioriteti maliyyə institutlarının və ümumilikdə maliyyə sisteminin etibarlığını, bankların iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarına uyğun dayanıqlı fəaliyyətini təmin etməkdir. Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində banklar iqtisadi tənzimlənmə, artımın və maliyyə institutlarının, o cümlədən bankların mənfəətlə işləməsini təşviq edən mühitdə fəaliyyət göstərirlər.

*Bakı şəhəri. AZ 1106, Nəcəf Nərimanov küçəsi, 8b.
fatmaquliyeva@mail.ru

Tənzimləmə mexanizminin bazar iqtisadiyyatı subyektlərinin dəyişən fəaliyyət mühitinə adekvatlığı kommersiya banklarının formalaşması və dayanıqlı inkişafının mühüm şərtlərindəndir. Odur ki, tənzimləmə prosesində bankın xarici və daxili amillərlə şərtlənən mövqeyinin inkişafa yönəlik dayanıqlılığının təmin olunması, nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi məsələlərin təxirə salınmadan həllinə ehtiyac vardır.

İqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən dayanıqlı bank sisteminin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin iqtisadi və inzibati metodlarının üzvi vəhdət təşkil edən birgə istifadəsi mühiti formalaşdırılmalıdır.

Bu və digər səbəblərdən bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarının aşkar edilməsi və onların reallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi aktualıq kəsb edir.

Bank fəaliyyətinin dayanıqlılığa yönəlik tənzimləmənin səmərəliliyi

Bazar münasibətlərinin hazırkı səviyyəsi üçün dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi imkanlarının məhdudluğu, maliyyə, kredit alətlərindən fəal istifadə xarakterikdir. Ümumi və kreativ metodların tətbiqini nəzərdə tutan tənzimləmə sistemi, onların dialektik vəhdətinə nail olmaq istiqamətində təkmilləşdirilir. Ənənəvi, müasir riyazi vasitələrdən və informasiya texnologiyalarından istifadəni tələb edən təhlil tənzimləmənin etibarlı informasiya bazasının formalaşmasına xidmət etməlidir.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin təhlil mexanizmində maliyyə-kredit metodlarının prioritetliyi qəbul edilir. Bununla belə, burada həmçinin ümumi iqtisadi fəallıq mühitinin qiymətləndirilməsinə imkan verən çoxsaylı statistik və riyazi metodlardan istifadə olunur.

Yeni əsrdə beynəlxalq təşkilatların iqtisadiyyatda dövlətin iştirakının minimum, təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyətinin iqtisadi sərbəstliyinin yüksək olması barədə davamlı çağırışları (bu çağırışlar heç də həmişə birmənalı qarşılanmasa da) bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarətin müasir sisteminin təşəkkülündə özünəməxsus rol oynayır. Xeyli dərəcədə, bunun nəticəsidir ki, uçot dərəcəsi, ehtiyatların minimal həcmiminin dəyişdirilməsi, tədavüldəki pulun həcmi, valyuta məzənnəsinin dəyişdirilməsi, vergi dərəcəsi kimi göstəricilər əsas indikatorlar qismində çıxış edir.

Eyni zamanda iqtisadiyyatda dövlətin fəal iştirakını və fəal təsirinin struktur investisiya, qiymət indikatorları da bank fəaliyyətinin dayanıqlılığı və iqtisadi təhlükəsizlik baxımından tənzimlənməsi sisteminin ayrılmaz komponentləridir. “Kommersiya banklarında dövlətin iştirakının güclənməsi bazar prinsiplərindən geri çəkilmək deyildir. Nümunə üçün deyək ki, inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə maliyyə

bazarının lisenziyalaşdırılmış iştirakçılarının məcmu kapitalında dövlətin payı böyükdür və ya kifayət qədər hiss olunandır. Fransa və İtaliyada o 50%, Almaniya da isə 33% təşkil edir” [1, s.133].

Bank fəaliyyətinin dayanıqlığı və iqtisadi təhlükəsizlik meyarları üzrə tənzimlənməsi ümumi, qeyri-tipik, xüsusi, o cümlədən, balans, məqsədli proqram, normativ metodlarının tətbiqini nəzərdə tutur.

İqtisadiyyatın bütün sahələrinin bir-biri ilə balanslaşdırılması onların tarazlı inkişafının zəruri şərtlərindəndir və balans metodu makrosəviyyədə ümumi tarazlığın təminatı vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verdiyinə görə bank fəaliyyətinin dayanıqlığı və iqtisadi təhlükəsizlik meyarları üzrə tənzimlənməsində istifadə olunur. Sadalanan digər metodlar haqqında (məqsədli proqram, normativ) da analoji fikirlər söyləmək olar.

Bank fəaliyyətinin dayanıqlığı və iqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə adekvatlığı tənzimlənmənin müstəqim (inzibati) və qeyri-müstəqim (iqtisadi) metodlarından birgə istifadəni nəzərdə tutur. Bank sisteminin idarə edilməsi təcrübəsi qeyd olunan metodların üzvi vəhdətdə tətbiqinin məqsədəuyğunluğundan xəbər verir. Bununla belə qeyri-müstəqim metodlara üstünlük verilməsi tövsiyə olunur. O cümlədən, ehtiyatlara görə ödəmələr, kreditə görə faiz və kredit güzəştləri, valyuta məzənnələri və valyuta mübadilə şərtləri daha çevik təsir metodları kimi diqqətə layiqdir. Qeyri-müstəqim tənzimləmə metodları fəaliyyət sərbəstliyini genişləndirdiyinə görə onlar dövlətin iqtisadi siyasətinin, habelə maliyyə-kredit, valyuta siyasətinin əsasında durur.

Bank fəaliyyətinin realığa və dayanıqlı inkişaf prioritetlərinə adekvat tənzimlənməsi mexanizmi islahatların müxtəlif mərhələlərində fərqli yanaşmaları nəzərdə tutur. Belə ki, bank sisteminin idarə edilməsi təcrübəsi Azərbaycanda bank islahatlarının ilkin mərhələsində dövlət banklarının restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması tədbirləri həyata keçirilmiş, özəl bank sisteminin institusional təşəkkülü təmin olunmuşdur. Həmin mərhələdə kapitalın həcminə aşağı tələblər qoyuldu, sistemə daxil olmaq üçün son dərəcədə liberal şərtlər müəyyənləşdirildi və bank fəaliyyətini tənzimlənməsində yumşaq tənzimləmə alətləri tətbiq edildi.

Belə yanaşma bank sisteminin institusional genişlənməsinə və özəl bankların sayı sürətlə artmasına imkan verdi. 2000-ci ildən başlayaraq həyata keçirilən bank islahatlarının növbəti mərhələsində özəl bankların sağlamlaşdırılmasına yönəlik tədbirlər, o cümlədən konsolidasiya xətti bank sisteminin dayanıqlığının möhkəmlənməsinə və maliyyə vasitəçilik funksiyasının yaxşılaşdırılmasına əlverişli şərait yaratdı. Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarının minimal kapitalla tələbinin mütəmadi artırılması və artıq qeyd edilən konsolidasiya prosesinin təşviqi sistemin kapital bazasını möhkəmləndirmiş, bankların iriləşməsinə rəvac vermişdir. Daha iki il keçəndən sonra (2002-ci ildən) bank sisteminin restrukturizasiyasına başlanmışdır. Neft gəlirlərinin ölkəyə axını və bankların artan maliyyə resurslarının

2002-2005-ci illərdə inkişafın dayanıqlığı, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı və digər strateji prioritetlər baxımından səmərəli istifadəsini nəzərdə tutan inkişaf strategiyası hazırlandı. “Həmin strategiyanın əsas məqsədini neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna səmərəli və təhlükəsiz transformasiyası, əhalinin və regionların bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının artırılması və bu əsasda yoxsulluğun azaldılması üçün bank sisteminin maliyyə vasitəçilik funksiyasının inkişaf etdirilməsi, bank sisteminin davamlılığının və etibarlılığının möhkəmləndirilməsi, bank xidmətləri bazarında azad və sağlam rəqabət mühitinin təmin edilməsi təşkil edirdi” [2].

Azərbaycanın böyük iqtisadi qüdrətinə və maliyyə imkanlarına söykənən şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın qurulması və resursların qeyri-neft bölməsinin kapitallaşmasına yönəldilməsində maliyyə-bank sektoru özünəməxsus rol oynamışdır.

“İqtisadiyyatın kapitallaşma tələbatına uyğun maliyyə resurslarına çıxışın yeni mexanizmlərinin və institutlarının təşviqinin təmin olunması, xüsusilə, regionlarda bu prosesin sürətlənməsinə diqqət verilməsi pul siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir” [3, s.189].

Kredit siyasətinin səmərəli struktur parametrləri dinamik inkişaf və iqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən ümumi struktur dəyişmələrinin mühüm şərtlərindəndir. Sahibkarlığın müxtəlif səviyyələrinin spesifik cəhətləri nəzərə alınmaqla investisiyaların kreditləşdirilməsi yüksək texnologiyaların istifadəsi təşviq edilir.

Innovasiyalı inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi, kredit ayırmalarının strukturunu təkmilləşdirməklə yanaşı, tənzimləyici vasitələrlə: milli bank sisteminin modernləşdirilməsini, resurs bazasının möhkəmləndirilməsini, kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsini, yeni uzunmüddətli resurs mənbələrinin aşkar edilməsini, real iqtisadiyyata investisiya axınının gücləndirilməsini tələb edir.

Azərbaycan hökumətinin və Mərkəzi Bankın koordinasiya edilmiş fəaliyyəti qlobal iqtisadi böhranın dünya təsərrüfat sisteminə fəal inteqrasiya olunan milli iqtisadiyyata təsirlərinin minimuma endirilməsinə yönəlmişdir.

Həyata keçirilən tənzimləmə siyasəti idxal olunan əmtəələrin qiymətindəki sürətli artımın və əmanətlərinin qiymətdən düşməsinin qarşısını alan stabil valyuta məzənnəsi, aşağı səviyyəli inflyasiya təmin olunmuş, devalvasiya və dollarlaşma gözlənilərinin qarşısı alınmışdır. Milli valyutanın məzənnəsinin stabil saxlanması, həmçinin xarici valyutalarla kreditləşmə üzrə borc yükünün artmasına imkan verməmişdir.

Mərkəzi Bank tərəfindən bank sisteminin dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilmiş tənzimləmə tədbirləri real iqtisadiyyatın prioritet sahələrində investisiya fəallığını dəstəkləmək üçün əlverişli mühit formalaşdırmışdır. Daxili mənbələr hesabına cəlb edilmiş məcburi ehtiyat normasının azaldılması, kommərsiya banklarına xüsusi kreditlərin ayrılması, yenidən maliyyələşmə dərəcəsinin bir neçə mərhələdə aşağı salınması, artıq qeyd olunduğu kimi dövlət tərəfindən sığortalanan

əmanətlərin məbləğinin dəfələrlə artırılması həmin tədbirlər sırasında xüsusi olaraq vurğulanmalıdır.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemi global maliyyə-iqtisadi böhranın nəticələrini nəzərə almalı, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin dəstəklənməsi Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi siyasətin başlıca istiqamətlərindən biri olmalıdır. Kredit təşkilatlarının restrukturlaşdırılması - böhran halının aradan qaldırılmasının daha az büdcə xərcləri tələb edən tədbirlərinə üstünlük verilməsi, həyata keçiriləcək tədbirlər üzrə xərclərin bölgüsünün hərtərəfli əsaslandırılması tələblərinə cavab verməlidir. İlk növbədə staqnasiyadan sonrakı dövrdə banklar iqtisadi artımı təşviq edərək sistemə etibarlılığı indikatorlarını, xüsusilə risklərin optimal idarə olunması məsələlərini diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Bu baxımdan Mərkəzi Bankın yürütdüyü siyasət dinamik və dayanıqlı inkişafın optimal vəhdətini təmin etməli, makroiqtisadi risklərin səviyyəsini daha dolğun əks etdirməklə əsaslandırılmalıdır.

Dünya böhranı monetar siyasətin və makroprudensial nəzarətin mexanizmlərini yeni şəraitə uyğunlaşdırmaq üçün məqsədyönlü iş aparılmasını, inflyasiya amilinin təsirini daha detallaşdırılmış şəkildə nəzərə almaq zərurətini gündəliyə çıxardı. Artıq şübhə yoxdur ki, kontrtsiklik makroiqtisadi siyasət əsaslandırılarkən çoxmeyarlı yanaşma tətbiq edilməli hər bir meyar üzrə xüsusi tənzimləmə alətləri tətbiq etmək vacibdir.

Məqsəd funksiyasının parametrləri qismində, ilk növbədə: bank sisteminin dayanıqlığını, inflyasiyanın gözlənilən səviyyəsini, xarici investisiyaya olan tələbi, ümumilikdə maliyyə sisteminin inkişaf dərəcəsini, iqtisadiyyatda ümumi qiymət səviyyəsini, o cümlədən aktivlərin qiymətlərinin stabil saxlanması imkanlarını xarakterizə edən göstəricilər götürülməlidir.

Bank nəzarəti və onun prioritetləri

Mərkəzi Bank yaxın perspektivdə öz fəaliyyətini sistemin dayanıqlığının qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı meyarlarına cavab verən istiqamətlərdə təkmilləşdirməlidir.

O cümlədən, likvidlik normativlərinə yenidən baxılmalı, bankların kapital bazasının keyfiyyəti yüksəldilməli, kapital ehtiyatlarına qarşı kontrtsiklik tələblər təmin edilməli, risklərin qarşısının alınmasına və qəbul olunmuş risklər üzrə informasiyanın açıqlanmasına olan tələblərin ciddiləşdirilməli, başqa sözlə şəffaflıq artırılmalıdır.

Eyni zamanda, banklarda korporativ idarəetmənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirləri sayəsində bankların məcmu kapitalına daxili nəzarətin səmərəliliyi yüksəldilməlidir.

Dünya maliyyə böhranı istənilən ölkədə maliyyə sisteminin dayanıqlığının təminatı üçün bank nəzarəti mexanizmlərindən geniş istifadəni tələb edir. Məcmu kapitalın kontrtsiklik xassəsi tələb edir ki, kapitalın yetərliliyini qiymətləndirilməsi prosesinə əlavə göstəricilər cəlb olunsun. Bu baxımdan, kapital və aktivlər arasında disbalansı səciyyələndirməyə kömək edən göstəricilərin, xüsusilə leveric əmsalının tətbiqi məqsədəuyğundur.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, həmin göstərici üzrə normativ akt işlənib hazırlanmış və onun Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının tərtib etdiyi yeni nəzarət planında istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dünya böhranından bank sistemi üçün çıxan nəticələrdən biri də, prudensial normalar baxımından bütün banklara eyni cür yanaşmanın, heç də həmişə məqbul olmaması qənaətidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, sistem əmələgətirən banklar, nəinki öz fəaliyyət dairəsində, həmçinin bütün bank-maliyyə sistemi üçün risk mənbəyi ola bilər. Odur ki, Mərkəzi Bank böhrandan sonra nəzarətin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə sözügedən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində daha ciddi və ehtiyatlı olmalıdır.

Bir sıra xarici banklar maliyyə vəziyyətini dəstəkləmək və gələcək böhranların nəticələrini yumşaltmaq məqsədilə dinamik ehtiyatların yaradılması imkanlarını nəzərdən keçirirlər. Hesab edilir ki, banklar həmin ehtiyatları tədricən və təbii ki, iqtisadi yüksəliş dövründə yaratmalıdırlar.

Məlum olduğu kimi, bir bankın müflisləşməsi bir neçə bankın iflasına və bəzən bütövlükdə bank sisteminə etibarın itməsinə gətirib çıxarır. Odur ki, bank nəzarəti, ilk növbədə, bank sektorunun “sistem riskləri”nin aradan qaldırılması yolu ilə dayanıqlığın qorunub saxlanmasına xidmət etməlidir. Əmanətçilərin vəsaitlərinin və mənafeələrinin qorunması da bank nəzarətinin prioritetlərindəndir.

Bank nəzarəti üzrə öhdəliklərin və səlahiyyətlərin bölgüsü müxtəlif ölkələrdə fərqli qaydada həyata keçirilir. Əsasən, üç yanaşma fərqləndirilir:

1. Bank nəzarəti müstəsna olaraq mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilir (Böyük Britaniyada, İtaliyada, Niderland);
2. Bank nəzarətinin qarışıq sistemi. Bu zaman mərkəzi bank nəzarət üzrə öhdəlikləri və səlahiyyətləri başqa dövlət orqanları ilə bölüşdürür (ABŞ, Yaponiya, Fransa, Almaniya);
3. Nəzarət prosesi mərkəzi bank tərəfindən deyil digər strukturlar tərəfindən həyata keçirilir (Kanada, İsveçrə).

“İldən-ilə ölkələr bank nəzarəti mexanizmlərindən daha geniş istifadə etməlidirlər, lakin maliyyə sahəsində böhran meyillərinə qarşı daha səmərəli olması üçün hansı məcburi tədbirləri və necə həyata keçirmək haqqında məsələ hələ də açıq qalır. Hər şey maliyyə qeyri-sabitliyinin mahiyyətinin dərk edilməsindən, onun səbəb və

nəticələrindən asılıdır. Bir sıra ekspertlərin fikrincə, əgər bütün qüvvələri bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin makroiqtisadi və ya makroprudensial aspektində cəmləşdirsək, maliyyə qeyri-sabitliyinə qarşı səmərəli sistemin yaradılması işində xeyli irəliləmək mümkündür” [4].

Onu da qeyd edək ki, dünya ölkələrinin üçdə ikisində nəzarət Mərkəzi Banklar tərəfindən həyata keçirilir. MDB ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bank islahatlarının hazırkı mərhələsində nəzarətin Mərkəzi Bank nərafəndən aparılması daha məqsədəuyğundur [1, s.131].

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərindən biri makro və mikroiqtisadi yanaşmaların bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlaması, onların üzvi vəhdətinin təmin edilməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsidir. Həmin yanaşmaların meyarları arasındakı fərqləri şərtləndirən amillər hərtərəfli araşdırılmalı, həmin meyarların uzlaşdırılması imkanları aşkara çıxarılmalıdır.

İlk növbədə onu qeyd edək ki, uzaq perspektivə hesablanmış tənzimləmə və nəzarət üzrə mikroiqtisadi yanaşmanın meyarı, artıq göstəriləni kimi əmanətçilərin, investorların və digər bank xidməti istehlakçılarının mənafeyinin qorunmasıdırsa, makrosəviyyədə bu meyar ÜDM-in azalmasının qarşısının alınmasıdır. Mahiyyət etibarilə sərbəst pul vəsaitlərinin qorunmasının lazımı səviyyəsinin təmin edilməsi, əmanətlərin investisiyaya çevrilməsi üçün əlverişli mühitin təmin edilməsi, ÜDM-in artmasına xidmət edir. Bununla belə, əlbəttə ÜDM-in azalmasının qarşısının alınması üçün tədbirlər kompleks xarakterli olmalı, çoxsaylı digər amillər də nəzərə alınmalıdır.

Yaxın perspektivə hesablanmış tənzimləmə və nəzarət üzrə mikroiqtisadi yanaşmanın meyarı neqativ proseslərin ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində qarşısının alınmasını, makro səviyyədə isə bu meyar bütövlükdə maliyyə sistemində müşahidə edilən neqativ proseslərin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Mikro səviyyədə məcburi nəzarət ayrı-ayrı müəssisələrin məruz qaldıqları risklərin aşağıdan yuxarı qiymətləndirilməsi ardıcılığı ilə həyata keçirilirsə, makro səviyyədə bu nəzarət maliyyə sistemində neqativ proseslərin yuxarıdan aşağı qiymətləndirilməsi qaydasında aparılmalıdır.

Prudensial siyasətin məqsədləri və risklərin təsviri üçün istifadə olunan modellər də səviyyələr üzrə fərqlənir. Belə ki, mikro səviyyədə risklərin təsvirinin ekzogen modeli, makro səviyyədə isə, bəzi qeyd-şərtlərlə endogen modeli tətbiq edilir.

“Bankın təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş normativlərə, qaydalara, tələblərə və göstərişlərə əsaslandırılmış idarəetmə və nəzarət üsulu” [5, s. 206] olan prudensial nəzarət təcrübəsində mikro və makro yanaşmaların uzlaşdırılan elementləri iştirak edir.

Onların uzlaşma dərəcəsi tarixi amillərlə və ayrı-ayrı ölkələrdə maliyyə sisteminin tənzimlənməsinin institusional strukturu ilə şərtlənir. Onu da qeyd edək ki, tənzim-

ləmənin institusional strukturunda baş verən dəyişikliklərdə, mərkəzi bank və digər orqanlar arasında prudensial səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi rejiminin əhəmiyyətli təsiri vardır.

Fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

Araşdırmalar göstərir ki, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin makroprudensial komponentlərinin gücləndirilməsinin zəruriliyini şərtləndirən amillər sırasında - qeyri-dayanıqlı maliyyə durumunun böyük məsrəflərlə müşayiət olunması; bazar və dövlət tənzimlənməsi arasında balans şəraitində makroprudensial yanaşmanın böyük iqtisadi dividendlər vəd etməsi; qeyri-dayanıqlı maliyyə durumu halında, hətta ciddi mikroprudensial yanaşmaların belə, əksər hallarda sistemin etibarlılığını təmin etməyə qadir olmaması vurğulanmalıdır.

Bankın kreditorları, əmanətçiləri və başqa müştəriləri qarşısında öz öhdəliklərini vaxtında və itkisiz yerinə yetirmək qabiliyyəti kimi likvidliyin tənzimlənməsi bankın öhdəliklərinin real və şərti olmaqla fərqləndirilməsi zərurətini nəzərə almalıdır.

Əks halda, bankın balansında tələb olunanadək depozitlər, təcili depozitlər, cəlb olunmuş banklararası resurslar, kreditorların vəsaitlərini ifadə edən real öhdəlikləri və balansarxası passivlərdə (*bank tərəfindən verilən zəmanətlər, təminatlar və s.*) və balansarxası aktiv əməliyyatlarda (*istifadə olunmamış kredit xətləri və verilən akkreditivlər*) ifadə olunan şərti öhdəlikləri vahid üsul və vasitələrlə eyni dərəcədə səmərəli idarə etmək, heç də real deyildir.

“Bankın vaxtılı-vaxtında öz öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyəti bir çox hallarda onun aktivlərinin likvidliyi (ödəniş qabiliyyəti) ilə müəyyən edilir. Likvidlik (*ödəniş qabiliyyəti*) riskini müəyyən etmək çox mürəkkəb məsələdir. Ən əsası ona görə ki, bankın likvidliyinə bir çox amillər təsir göstərir. Bu amillərə bank da, öz növbəsində əks təsir göstərə bilər.

Təcrübədə bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Onların hər biri bankın likvidliyini müəyyən edən anı xarakterizə edir. Göstəricilərin ilk növbədə məlum qrupuna balans likvidliyinin əmsalları daxildir. Aktivlərin likvidlik səviyyəsini xarakterizə edən ən sadə əmsallardan biri kredit təşkilatlarının likvid aktivlərinin ümumi aktivlərə olan nisbətidir” [6, s. 56-57].

Bankın öhdəliklərin vaxtında və itkisiz yerinə yetirilməsi imkanları onun fəaliyyətinin dayanıqlığını müəyyən edən daxili (bank aktivlərinin, cəlb olunan vəsaitlərin keyfiyyəti, əsaslandırılmış menecment, bankın imici və s.) və xarici amillərlə əlaqədardır.

Xarici amillərin bank sisteminin dayanıqlığına təsirinin qiymətləndirilməsi təhlilin klassik və yeni, əsasən müasir iqtisadi-riyazi üsulları sayəsində həyata keçirilir. Bu barədə müvafiq mənbələrdə kifayət qədər bəhs olunduğuna görə, bank

fəaliyyətinin dayanıqlığını şərtləndirən endogen və əsasən makrosəviyyəli tənzimlənmə məsələlərinə toxunmayacağıq.

Bank fəaliyyətinin dayanıqlığını şərtləndirən aktivlərin, cəlb olunan vəsaitlərin keyfiyyəti, menecmentin əsaslandırılma səviyyəsi, resursların cəlb edilməsində başqa banklar qarşısında üstünlük verən, depozit bazasının sabitliyini və xarici tərəfdaşlarla əlaqələrin dayanıqlı inkişafını təmin edən imici və s. kimi daxili amillərdən danışarkən, ilk növbədə onu qeyd edək ki, bank aktivlərinin keyfiyyəti likvidlik, risklilik və gəlirlilik kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Odur ki, bank aktivlərinin keyfiyyətinin idarə olunması imkanlarının qiymətləndirilməsi və həmin imkanların reallaşdırılması baxımından aktivlərin likvidlik dərəcələrinə görə qruplaşdırılması xüsusi önəm daşıyır.

Borclu tərəfindən reallaşması və ya ödənilməsi vasitəsilə itkisiz nağd pula transformasiya olunması qabiliyyəti kimi aktivlərin likvidlik dərəcəsinə görə, daha çox tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunan təsnifatında, əsasən aşağıdakı qruplar fərləndirilir:

- ❑ depozitləri böyük və qeyri-sabit olan və ya ssudaya olan tələbatın artacağı gözlənilən banklar üçün mühüm xüsusi paya malik olması məqsədəuyğun olan aktivlər. O cümlədən, bankın kassasında və müxbir hesablarda yerləşən pul vəsaitləri, bankın portfelində yerləşən dövlət qiymətli kağızları (I qrup);
- ❑ nağd pula çevrilmək üçün daha uzun müddət tələb edən hüquqi və fiziki şəxslərə qısamüddətli ssudalar, banklararası kreditlər, faktoring əməliyyatları, satış üçün nəzərdə tutulan korporativ qiymətli kağızlar (II qrup);
- ❑ uzunmüddətli əmanətlər və bankın investisiyaları, o cümlədən uzunmüddətli ssudalar, investisiya qiymətli kağızları (III qrup);
- ❑ vaxtı keçmiş ssudalar şəklində qeyri-likvid aktivlər, bina və qurğular (IV qrup).

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi təcrübəsindən məlum olduğu kimi aktivlərin aşağı likvidliyi onların riskliliyini, başqa sözlə aktivlərin pul vəsaitlərinə çevrilməsi prosesində itkilərin baş verməsi ehtimalını artırır. Odur ki, yuxarıda şərh edilən təsnifat əlamətləri və qeyd edilən qruplararası əsaslandırılmış manevr hesabına likvidliyin tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltmək imkanları reallaşdırılmalıdır.

Tənzimləmə prosesində ssudalar, qiymətli kağızlara qoyulan vəsait və s. kimi gəlir gətirən və Mərkəzi Bankda müxbir hesabda olan pul vəsaitləri, bina və qurğular kimi gəlir gətirməyən aktivlərə münasibətdə yanaşmalar hərtərəfli əsaslandırılmalı, müvafiq parametrlər risk və keyfiyyət meyarları üzrə qiymətləndirilməlidir.

Bankın likvidliyinin cəlb olunan vəsaitlərin keyfiyyətində, başqa sözlə öhdəliklərin likvidliyində, xarici borclardan asılılığın azalmasında, depozitlərin sabitliyində ifadə olunan aspekti dövlət tənzimləməsinin predmeti olmaq etibarını ilə xüsusi

diqqətə layiqdir. Belə ki, milli bank sisteminin xarici borclardan asılılığın azalması onun iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarına uyğun dayanıqlı fəaliyyətinin mühüm amilidir. Digər tərəfdən öhdəliklərin likvidliyi banka cəlb olunan vəsaitlərin məqbul səviyyəsində onların yeniləşmə dərəcəsini və ödənişlərin sürətini xarakterizə etməklə, ani likvidliyin strukturunu əks etdirir.

Məlum olduğu kimi, bankın likvidlik mövqeyi onun müəyyən dövrdə pul vəsaitlərinin və öhdəliklərinin nisbətini əks etdirir. Likvidlik vəziyyəti həm cari, həm də növbəti tarixlər üçün qiymətləndirilir. Həmin məlumatlar aktivlərin və passivlərin ödənilmə və tələb olunana qədər müddətlər üzrə təsnifləşdirildiyi restrukturlaşdırılmış balansda öz əksini tapır. Tənzimləmə prosesində bankın xarici və daxili amillərlə şərtlənən mövqeyinin onun likvidliyinə təsirinin qiymətləndirilməsi aktivlərin və passivlərin həcmində müddətlər üzrə meydana gələn uyğunsuzluqları əhatə etməklə yanaşı, həmin uyğunsuzluğun ümumi öhdəliklərə təsirini və dinamikasını nəzərə almaq lazımdır.

Bank fəaliyyətinin dayanıqlığını şərtləndirən mühüm amil kimi menecmentin səmərəliliyi bank siyasətinin məzmunu, cari və strateji məsələləri həll etməyə imkan verən səmərəli təşkilati struktur, bankın aktiv və passivlərinin idarəetmə mexanizminin xarakteri, qərarların hazırlanması və qəbulu prosedurlarının dəqiqliyi ilə müəyyən edilir. Odur ki, tənzimləmə sisteminin və menecmentin tələbləri və uzlaşdırıla bilən meyarlar vahid kontekstdə nəzərdən keçirilməlidir.

Nəticə

Kredit təşkilatlarının restrukturlaşdırılması- böhran halının aradan qaldırılmasının daha az büdcə xərcləri tələb edən tədbirlərinə üstünlük verilməsi, həyata keçiriləcək tədbirlər üzrə xərclərin bölgüsünün hərtərəfli əsaslandırılması tələblərinə cavab verməli, staqnasiyadan sonrakı dövrdə banklar iqtisadi artımı təşviq edərkən sistemin etibarlılığı indikatorlarını, xüsusilə risklərin optimal idarə olunması məsələlərini diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Problemlə banklarda kreditorların qanuni tələblərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi, restrukturlaşdırma planının müasir ekspert texnologiyaları bazasında qiymətləndirilməsi və onun icrasına nəzarətin monitoring sisteminin təkmilləşdirilməsi, bank sisteminin sağlamlaşdırılmasının hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi, bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması mərhələsində qoyulan tələblərin müəyyənləşdirilməsi prosesində təsisçilərin maliyyə vəziyyətinin nəzərə alınması prosedurunun və bank sisteminin vəziyyətinin təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi, mümkün itkiləri kompensasiya etmək üçün dinamik ehtiyatların formalaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm istiqamətləridir.

Ədəbiyyat

1. Ильясов С.М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001, 255 с.
2. www.bbm.az (Bank - biznes jurnalının saytı)
3. İnkişafın Azərbaycan modeli. Bakı, "Azərbaycan" qəzeti, 204 s.
4. www.banker.az (Banklar assosiasiyalarının saytı)
5. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. I hissə. Bakı: Nurlan, 2005, 546 s.
6. Abdullayev Ş.Ə. Bankların resursları və onların idarə olunması. Bakı: Çəşioğlu, 2008, 188 s.

Кулиева Айгюн Эльдар кызы

Азербайджанский Университет Кооперации, аспирант

Регулирование банковской деятельности и повышение эффективности системы контроля

Аннотация

Цель исследования - является обоснование основных направлений повышения эффективности регулирования и контроля в банковской системе.

Методология исследования - сравнительный анализ, метод дедукции.

Результаты исследования - формирование эффективной системы регулирования банковской деятельности.

Ограничения исследования - требует исследований, основанных на более широкой информационной базе и передовом зарубежном опыте.

Практическая значимость исследования - решение задач по формированию устойчивой банковской системы, отвечающей требованиям экономической безопасности.

Оригинальность и научная новизна исследования - обоснование приоритетов эффективной банковской деятельности на современном этапе реформ.

Ключевые слова: *банковская деятельность, экономическая безопасность, финансы и кредит*

Kulieva Ayqun Eldar kızı

PhD-Student Azerbaijan Cooperation University

Regulation of bank activities and increasing of efficiency of control system

Abstract

Purpose - is the substantiation criterion of basic directions of development of efficient regulation and control in banking system.

Design/methodology - the comparative analysis, a deduction method.

Findings - formation of efficient system regulation.

Research limitations/implications - demands research basing on large information basis and leading foreign practice.

Practical implications - problem solution on formation of stable banking system responding to economic safety.

Originality/value - substantiation of the priority of efficient banking activity in modern stage of reforms

Keywords: *banking activity, economic safety, finance-credit*

JEL Classification Codes: E5, E58, G21

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27.03.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 04.04.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 15.04.11.